

Zov slobode . . .

Prođe godina za godinom, njih deset, dvadeset, svejedno koliko, ko rijeka proteku i ponesu sa sobom događaje, ostavivši tek ponekad da u sjećanju blijedi i tone u zaboravu: kao i brod kad se udaljuje od rive . . . Što dalje sve je sitniji dok između neba i mora, tamo negdje na horizontu, ne ostane od njega samo mrlja da se i ona izgubi.

Vrijeme polako preko svega nabaci zaborav.

Ali ima i događaja koji ne blijede: izdvoje se nečim pa sve što vrijeme brže leti kao da su vrijedniji. Ljudsko sjećanje odigne im spomenike: oni isti ljudi koji su to i sami doživili, proživili i nastavili da i dalje žive kad su se mnogi ugasi. Žive u bljesku uspomena, u riječima na kamenu uklesanim, toplim i dragim, punim ljubavi, koje ni smrt ne može osušiti. I na papirima neprijateljske arhive koji kao dokumenti sada pričaju kako se naš čovjek odziva na zov slobode.

Stojim u prostoru uspomena okružen dokumentima neprijateljske arhive koji pričaju o danima ustaničkim u ovom našem kraju. Na sivom kamenjaru dubrovačkom, škertom i žednom, sloboda je oduvijek bila najviše što se imalo i vječnó što se branilo. I ostavljalo potomcima kao dragu baštinu: da poginu ali da je ne daju.

Tako i ustaničkih dana Četrdeset i prve.

Navalio neprijatelj, soldateska strašna i okrutna, pa žari i pali i puteve u crno zavija. Kuće pocrnjele, ograde porušene, ljudi strahom iscrpljeni, — svuda vlada neopisiv me-tež . . . Kao kad pustoši tornado.

Jedna je zemlja kapitulirala.

Ali se njeni ljudi nijesu pokorili: nenaoružan narod i Komunistička partija s jedne i do zuba naoružan neprijatelj s druge: u ovom našem kraju 580 članova Partije i SKOJ-a naprama 10.677 neprijateljskih vojnika . . . Dva-deset na jednoga.

I to bez domaćih izdajnika.

Pričaju dokumenti kako se vodstvo HSS odmah stavilo uz ustaške pokret, i o jednom dijelu klera: o nekom don Niku Dorešiću, ustaškom povjereniku za Trsteno na osnovu čijeg potkazyivanja Miljas Vido i Rakidija Karlo padaju u zatvor, — o don Matu Miliću koji traži veću i bržu akciju protiv »odmetnika«, o svećeniku Josipu Šmitu koji svoje ustaške osjećaje i na papir prenosí. I o tome kako se koristi »vlast«, zloupotrebljava položaj i iskorištava za trgovinu s bijedom narodnih masa. A prognji, hapšenja i ubojstva trebali su osigurati stvaranje i opstanak takvog »novog poretka«.

S mučnom jasnoćom roje se nemirne misli, iz bezdanih dubina ocrtavaju se slike, gomilaju se i ožilvuju uspomene tako snažno kao da je svijet još i sad obložen onim strašnim ratnim bojama krvavog sunca i olovnih prijetjećih oblaka kad se i u paklu naslućuju još paklenije mogućnosti.

Prvi su dani »Endehazije« a četrnaest ih je strijeljano na Rudinama. Tajno . . . Jer i mrtvi prijetje. A kada je Antun Trojanović, zvani Bladun, tu vijest promio u javnost, izdana je za njim tjeratica a mrtvi iskopani. Ali sa žutih izobličeni- lica i staklenog pogleda urmlih svejedno se čitala teška optužba. A ljudi su se pitali: zašto to rade? Zašto, pitali su se, a znali su zašto, ali nijesu htjeli da im nitko na to od- govara niti zločin opravdava.

Jer, i na legendi piše: »takozvana Endeha, koja je stvo- rena od njemačkih i talijanskih fašista, na svakom je koraku očitovala zavisnost prema svojim osnivačima koji su bezob- zirno gazili po njenoj »suverenosti«.

A oni lijepe oglase i govore o nekakvoj pravdi i redu i o tome kako su poštenu ljudi krivi. Grčevito su se bacili svim silama protiv vremena koje ih je gazilo pokušavajući lažima prikriti istinu . . . Jadne li vlasti . . . Već sam početak ozna- čio joj je kraj. A slijedeće godine to su i potvrdile. Jer, sav taj teror i svi ti oglasi postizali su sasvim suprotan efekat: svaki novi oživio bi samo stari, neobuzdani bol, vrelu srdžbu razočaranja i jedno novo osjećanje koje ljudi ranije nijesu ni

znali da posjeduju: bilo je to osjećanje strahovite mržnje prema neprijatelju i neizvjesnošću čija se blizina i nemirnost osjećala . . .

I ljudi odlaze u šumu . . . Spontano se manifestirao ot- por naroda prema okupatoru i njegovim domaćim pomaga- čima. Ne pomaže ni zajednički poziv Vittoria Ambrosia, il generale di Corpo d'Armata i Andrije Artukovića, ustaškog ministra unutrašnjih poslova. Jer, sve više je onih koji se ni- jesu trebali kloniti ničijeg pogleda, koji su i dalje mogli gle- dati ljudima pravo u oči kao i do tada.

A to i neprijatelj priznaje: otpor ne samo da postoji nego i raste: ne pozdravlja se talijanska himna, trgaju se talijan- ski proglasi, a negodovanja su sve glasnija.

Predvođen komunistima i narod dubrovačkog kraja po- veo se za slavnim tradicijama predaka. Različiti su bili ob- lici otpora: od paljenja vatri i ispisivanja parola do oruža- nih sukoba i napada. Uvale, kote i svi drugi sitni detalji koji do tada nijesu unašani ni u specijalne vojničke karte postali su krvava poprišta oslobodilačkog rata i vječiti spomenici jedne epopeeje.

Marševi, kolone . . . borba, — čitav život kao da se sastoji samo od marševa, kolone, borbe i održavanje veza.

Na teror se odgovara pojačanim otporom.

Neprijatelj ne preže pred ničim: logori se pune, strijelja- nja su svakodnevnost, ljudi se progone, tjeralice na sve strane: traži se Nikola Bojanović »Mige« a on već zapovjeda Prvom pelješkom partizanskom četom, traži se Dinko Čovlje, Zdrav- ko Šegović, Ivo Šeparović, Ante Kučer i drugi, a oni u šu- mi . . . Pričaju dokumenti o aktivnosti partizana Vela Luke i Blata i pomorskim vezama koje održavaju između Korčule, Pelješca i Hvara. I o borbenosti Konavala . . . Utonula lje- pota u tišinu, sunce se teško kroz oblak probija, tužno strše vitki čempresi, a seoska zvona i kad zvone kao da ječe nad tugom naroda. Jer, kroz Konavle prolazi granica gdje je ni- kad nije bilo, pa seljak konavoski stegao kundak pod mišicu da je sruši jer mu ne treba . . . Pričaju papiri neprijateljske arhive i o napadu na željezničku prugu kod Vojskog Dola, o strijeljanju Nikole Korde, o kući Iva Pečara što su je za- palili, o sakrivenom oružju u Vodovađi, presječenim tele- fonskim žicama kod Pločica, diverziji na pruzi između Mi- banića i Vojskog Dola, o napadu na vlak i prugu kod Plo- čica, o srušenom mostu u Dubokoj Ljuti i drugom . . .

A tek je Četrdeset i prva.

Od običnih ljudi pravednost jedne borbe u ognju revo- lucije kalila je junake koji su hrabro gledali smrti u oči. Ne zato što su prezirali život već zbog toga što su ga voljeli. Zato su i išli u najžešće borbe i u prvi strijeljački red. Jer, smrt nije ništa kad se na nju krene . . .

Na putovima slobode ostali su mnogi: Ivo Mordín, Baldo Meškić, Marija i Anuška Radeljević, Ivo Čubelić, Pajo Če- rović i mnogi i mnogi. Duga lista priča o pokojnicima, uz svako ime taj ledeni, mračni atribut. A koji su to divni ljudi bili: probрани cvijet naše omladine ostavši na putovima revo- lucije uokvirio je crnim rubom prvu stranicu naše novije hi- storije.

Na njihova mjesta stupali su novi, sve brojniji i jači: šest i po hiljada njih kroz četiri duge godine lomilo je kroz jurše snagu neprijatelju koji je poput ranjene zvijeri, koja predosjeća skori kraj, uništavao sve.

I htio ili ne priznavao je i sam da je porobljavanje ovog naroda hitac u prazno, a prava i jedina vlast onaj naroda. Pa u tom smislu i Ravnateljstvo promidžbe za Dalmaciju — povjerljiva obavještajna služba — u svom dugom izvještaju broj 26 od 20. maja 1944. kaže uz ostalo i ovo: . . . Kroz čitavo vrijeme talijanske okupacije nije došla do izražaja Hrvatska kao suverena država nego se uvijek nalazila u pod- ređenom položaju.»

Dokumenti se i dalje redaju. I optužuju.

A brojke svjedoče o otporu: 6.500 boraca od čega 85 nosioca spomenice.

I jedna slika . . Iva, heroja, glavnog organizatora ustan-
ka u Južnoj Dalmaciji.

Mrk i strašan vizionarskim pogledom prodire u daljinu
pun nekog divnog zanosa i odlučne rješenosti. Njegovo je
ime za neprijatelja bauk, užas i strah . . . Za italijanski
kazneni korpus on je »Il nero«. A borcima je komandant,
prijatelj i drug: i legenda naša . . . Ulijevao je snagu i dono-
sio svježinu poput odmora, žrtvujući sebe da sloboda stigne
pod svaki krov gdje su je čekali . . .

Pa misli lete na njegov grob koji nije tužna uspomena.

I njegov u bronzi izvajan lik: pun zanosa i odlučne
rješenosti kao da zaustavlja čovjeka u hodu i toplim pogle-
dom nedorečene ljubavi ulijeva u nj novu snagu. Poginuo je
u osvit slobode: neprijateljski je metak prolio jednu uzbur-
kanu krv, prosuo snove i zaledio osmijeh.

A on isto živi jer, u susretu s njegovom bronozanom bi-
stom svi koji su ga znali i danas kao i nekad nazovu mu
dobar dan i skinu kapu da ga pozdrave.

Boro Kamić